

אורות ישראל
מכללה אקדמית לחינוך
מייסודן של מכללות
מורשת יעקב ואורות ישראל

מאורות

עיונים בסידור התפילה ובפרשת השבוע

גיליון ד תשע"ג
מספר 424

י"ג מידות שאינן חוזרות ריקם

י"ג מידות של רחמים תופסות מקום מרכזי בתפילות בכלל ובתפילות הימים הנוראים בפרט. חז"ל העידו מפי הקב"ה כי "ברית כרותה לשלוש עשרה מידות שאינן חוזרות ריקם" (שבת יז ע"ב). אחרי עדות מפורשת כזו, חובה עלינו לברר מה מהותן של י"ג מידות, וכיצד עלינו להשתמש בהן.

הפעם הראשונה שיי"ג מידות מוזכרות בתורה היא לאחר חטא העגל. במשא ומתן שמנהל משה עם הקב"ה שימחל לעם ישראל, הוא מבקש ממנו שיראהו את כבודו. ההתגלות עצמה באה כשעלה משה אל האלוקים לקבל לוחות שניים. משה מבקש מה': "הודיעני נא את דרכיך". (שמות לג, יג) דרכיו של ה' הן המידות והדרכים שבהן הוא מנהיג את העולם. על בקשה זו נענה משה בחיוב – "אני אעביר כל טובי על פניך". (שם, יט) רש"י מסביר:

הגיעה השעה שתראה בכבודי מה שארשה אותך לראות, לפי שאני צריך ללמדך סדר תפילה. שכשנצרכת לבקש רחמים על ישראל הזכרת זכות אבות, כסבור אתה שאם תמה זכות אבות אין עוד תקווה, אני אעביר כל מידת טובי לפניך על הצור, ואתה נתון במערה, וקראתי בשם ה' לפניך – ללמדך סדר בקשת רחמים אף אם תכלה זכות אבות, וכסדר שאתה רואה אותי מעוטף וקורא י"ג מידות הוי מלמד את ישראל לעשות כן, ועל ידי שיזכירו לפני רחום וחנון יהיו נענים, כי רחמי לא כלים.

התשובה לבקשת משה היא גילוי י"ג מידות. כוחן של המידות כה רב, שאף אם תיתם זכות אבות, יש עצה לעם ישראל כיצד לעורר את רחמי ה'.

הגמרא במסכת ר"ה (יז ע"ב) מציגה תיאור מופלא כיצד הייתה תשובת הקב"ה למשה:

מלמד שנתעטף הקדוש ברוך הוא כשליח צבור, והראה לו למשה סדר תפלה. אמר לו: כל זמן שישאל חוטאין – יעשו לפני כסדר הזה, ואני מוחל להם [...]. אמר רב יהודה: ברית כרותה לשלש עשרה מדות שאינן חוזרות ריקם.

המהר"ל (נתיב התשובה, פרק ו) מדייק במילות הגמרא "סדר תפילה", ומסביר שהקב"ה לא לימד את משה תפילה בעלמא, אלא "סדר תפילה", שעיקר הלימוד במידות אינו אמירתן, אלא לדעת מהן דרכי ה' והנהגותיו כשינדבק בהן.

חז"ל הסבירו במקומות שונים כיצד מידבקים בדרכיו של הקב"ה:

מה המקום נקרא רחום וחנון [...] אף אתה הוי חנון ועשה מתנת חנם לכל, נקרא המקום רחום [...] אף אתה הוי רחום, נקרא המקום צדיק [...] אף אתה הוי צדיק [...] (ילקוט שמעוני, רמז תתעג).

המהר"ל מסביר שההתעטפות בטלית מסמלת את הריכוז של המתפלל בה', שאינו פונה לשום דבר אחר אלא כולו מרוכז בתפילה ואינו פונה מה'. העיטוף בטלית מסמל את הקריאה לה' שהיא בכוונה שלמה מעומק הלב. כשאדם פונה באופן כזה לבוראו בדבקות שלמה, אז הקב"ה פונה אליו באותו אופן.

את הפסוק "וראית את אחוריי" (שמות לג, כג) מבארים חז"ל שהראה הקב"ה למשה את הקשר של תפילין. הגמרא בברכות (ז ע"א) קובעת שלא רק בני ישראל מניחים תפילין, אלא אף הקב"ה מניח תפילין. ונשאל שם: מה כתוב בתפילין של הקב"ה? והתשובה היא: "יומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ". הקשר הבלתי-מתנתק והמיוחד שיש בין עם ישראל והקב"ה בא לידי ביטוי בתפילין. בתפילין של עם ישראל כתובות הפרשיות שעניינן הדיבור, ההתמסרות והנאמנות שלנו לבורא עולם, ובתפילין של ה' כתוב השבח הגדול שלנו כעם שאין שני לו.

השם משמואל (כי תשא, שנת תאע"ט) מדייק בדברי חז"ל שהקב"ה הראה למשה במעמד המדובר קשר של תפילין. במעמד המכונן והמרגש שבו משה מקבל מתנת עולמים – י"ג מידות שאינן שבות ריקם, הקב"ה מראה לו קשר של תפילין כדי להדגיש לו שהקשר בינו ובין עמו יתמיד לעולם. גם אם תמה זכות אבות, וגם אם אנחנו שרויים בטומאה גדולה, יש לנו במה לגשת אל הקב"ה ולעורר את רחמיו.

הלכה היא שיי"ג מידות נאמרות רק בציבור. אכן אפשר שהפרט לבדו אינו יכול להשיג דבקות מוחלטת בה' כדי להפעיל את י"ג מידות, אולם הציבור – כציבור, יכול אף יכול.

מהדברים לעיל עולה שהמתנה הגדולה שקיבלנו טומנת בתוכה אחריות גדולה של הידבקות בדרכי ה'. גישה מיוחדת בעניין זה מוזכרת בבני יששכר. לדבריו, דברי חז"ל על י"ג מידות, ש"אם יעשו לפני כסדר הזה, אני מוחל וכו'", אינם באים לומר שמתנת י"ג מידות לא תעזור אלא למי שידבק בה' דבקות מוחלטת, אלא שדי לו לאדם שיקרא את המידות הללו, וכבר ייושע. הוא מוכיח את דבריו מהמידה הראשונה של י"ג מידות, מידת א-ל, כי ביחס אליה אי אפשר לומר מה הוא א-ל אף אתה היה א-ל.

יהי רצון שנזכה להידבק בדרכיו ובמידותיו של הקב"ה ולהשתמש כראוי במתנה המופלאה של י"ג מידות כדי לעורר עלינו את מידת הרחמים.

ד"ר מירב (טובול) כהנא
מרצה בהתמחות לתושב"ע

להיות מורים

הקשר הזה [= דרך החינוך ובאמצעותו] לבדו הוא כבר עושה בנו הרושם של התקשרות עם הילדות, עם תמימותה, ואיזה זרם של תמימות עובר גם כן עלינו ומזלף בקרבנו, להפיג על ידו את זוהמת הערמומיות שנמסכה [= שנתערבה] בנו מבגרותנו. אשרי מי שיונק מלשד הילדות גם בהיותו איש, גם בזקנותו.

פירוש: מפורסמת האמרה שמחנכים נשארים צעירים לעד. המפגש עם ילדים ובני נוער מחדש אותם כל הזמן ושומר על רעננותם. הרב קוק טוען שבעם ישראל ההשפעה החיובית איננה על המחנכים לבדם אלא על כל עם ישראל, מפני שהחינוך איננו מקצוע שולי, אלא חלק מרכזי בתרבות שלו. אנחנו עם של מחנכים; החינוך תופס מקום עיקרי בהווי התרבותי והחברתי שלנו. לכן ההשפעה מתפשטת בכל חלקי האומה. עוד מוסיף ומגדיר את טיבה של ההשפעה: אנו זוכים לא רק לרעננות ולהתחדשות מתמדת אלא גם לתמימות. התמימות היא סגולתם של הילדים, זהו הבל פיהם של תינוקות של בית רבן שאין בו חטא. הילדים תמימים, טהורים, זכים. הם מביטים על העולם באופטימיות, שמחים ומאושרים. במהלך השנים, עם התבגרותם, מתנדפת בדרך כלל התמימות ואת מקומה תופסת ההתחכמות, ה"ערמומיות" וקלקוליה. אבל בעם ישראל התמימות איננה נחלת הילדים בלבד, אלא תכונה לאומית. התמימות היא מידה נעלה שעם ישראל מצליח להפוך לנכס לאומי בזכות הקשר האינטנסיבי שלו עם הילדים. בדרך זו "הוא יונק מלשד הילדות גם בהיותו איש, גם בזקנותו".

על כל אחד ואחד מישראל, ועל כלל ישראל, לעסוק בחינוך ילדים. ה' מפצה בשפע רוחני את כל מי שעוסק בחינוך ונאלץ לוותר על טיפוcho הרוחני האישי. ה' מבשר לנו בפרשתנו שהוא לא יצא נפסד. שנוכח!

(מתוך דבריו של הרב שלמה אבינר)

אודליה סופר

סטודנטית בהתמחויות לתושב"ע ולמתמטיקה

מה הקשר של אברהם אבינו לחינוך? בפרשתנו נאמר לאברהם: "כי ידעתיו למען אשר יצווה את בניו ואת ביתו אחריו ושמרו דרך ה' לעשות צדקה ומשפט" (בראשית יח, יט). מכאן המקור למצוות חינוך המוטלת על עם ישראל לדורי דורות. אולם יש בפסוק זה אף יותר מכך: "ידעתיו למען..." כלומר בחרתי באברהם, "גדלתיו ורוממתיו, בעבור אשר יצוה את בניו אחריו לעשות את הישר לפני. ולכן אשימנו לגוי גדול ועצום שיעבדוני" (רמב"ן). ה' בוחר באברהם ובעם ישראל כיוון שמסירותם לענייני חינוך הבנים מבטיחה הקמת עם גדול שיעבוד את ה'. הפעילות החינוכית היא ממהותה של האומה הישראלית.

אין המפרשים מבארים האם ההתבלטות של עם ישראל בתחום החינוכי נובעת מכישרון חינוכי טבעי או מאחריות ומסירות כלפי הדורות הבאים. יהי כך או כך, יכולה ההיסטוריה של עם ישראל להעיד יותר ממאה עדים עד כמה השקיע עם ישראל בחינוך הילדים, טיפח אותו והתמסר אליו. רבים הם הסיפורים על ויתור של הורים על הפרטות האחרונות שנותרו להם לטובת חינוך ילדיהם; על מסירות הנפש של מלמדים להבטחת פעילותם הסדירה של תלמודי תורה אף בימי גזרות; על תלמידי חכמים שויתרו על קריירה מפוארת ולימדו תורה לתינוקות של בית רבן. עם ישראל הוא עם שהחינוך נמצא בו במקום גבוה בסולם העדיפויות האישי והציבורי.

אין ספק שהשקעה בחינוך בסדר גודל כזה, בכמות ובאיכות, חייבת להטביע את חותמה על האומה. ברור שהיא משפיעה לברכה על הצעירים, על התלמידים, שזוכים לקבל חינוך ביד נדיבה. הראייה קוק זצ"ל (קובץ ז, רה) מחדש שהיא משפיעה גם על המבוגרים. כשם שהקשר של הצעירים עם המבוגרים בונה ומעצב אותם, כך הקשר התמידי של המבוגרים עם הצעירים תורם להם תרומה ייחודית. מהי תרומה זו? משיב הרב קוק: הקשר אל,

התום של הילדות. וזהו אושרנו שאנו מקושרים אל החינוך הילדותי [= קשורים אל חינוך הילדים] בצורת תרבותנו.

הציונות הדתית בעקבי רבנו הרצי"ה זצ"ל

מדבריו לפרשת וירא

על עקידת יצחק

ברוריה מכמן

כל המידות של אברהם אבינו נמשכות מתוך דבקו בד' – ולא להיפך. שיא הדבקות והאמונה ושיא ה"משמעת האלוהית", מתגלה בפרשת העקידה. העקידה אינה רק התגברות על רחמי האב על בנו יחידו. עקידת יצחק היא הפקרת האידיאליזם של ה"גוי הגדול". על בן זה יש הבטחה אלוהית, שמתוך המשך של חינוך, "כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו אחריו", יקום ממנו עם שיקדש שם השם ברבים.

פתאום מופיע גזירה אלוהית שהיא, לכאורה, ביטול כל המשך הדורות, הריסת האידיאל של קידוש השם הגדול וביטול כל העתיד. ובכל זאת, אברהם אבינו הלך אל "אחד ההרים אשר אמר אליך", "וירא את המקום" "ראה ענן קשור על ההר", ענן שהוא הופעה של שמימיות בארציות, בדומה לענן המרחף על המשכן, "בענני ענן". למרות הקושיא הנוראה על רבונו של עולם, שכאילו חזר בו מהבטחתו, הולך אברהם למסור לא רק את המשפחתיות שלו אלא גם את הרוחניות שלו.

מן העקידה נמשכים אלינו לא רק זכות אלא גם כח נשמתי. נקבעה דבקות אלוהית עד כדי מסירות נפש, מכח האבאיות של צור מחצבתנו, הנמשכת מאז ולעתיד כמו שנאמר "ד' יִרְאֶה... ד' יִרְאֶה", בלשון עתיד.

מתוך: **שיחות הרב צבי יהודה – בראשית**, בעריכת הרב שלמה אבינר, ירושלים תשנ"ג, עמ' 171.

"עקידת יצחק היא המעמד היותר גדול של מסירות נפש, מסירות הגוף וגם של הנפש, של כל האידיאלים הגדולים. והיא משותפת לאב ולבן, שאמרו: "נלכה עד כה ונשתחוה", נעלה ונתרומם במרום המדרגה השייכת לנו, ונעשה מה ששייך לנו, "ונשתחוה ונשובה אליכם", נחזור אליכם, למדרגותיכם, בתוך סדרי ההשפעה אל הגויים (ועיין עולת ראה שם).

דברים שנאמרו על ידי רבנו בראש השנה תשכ"ח, שם, עמ' 184.